

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2024, 13: 188-215

Sahâbenin 'Şöyle Yapardık' Sözünde Kastedilen Fiillerin Hz. Peygamber'e Aidiyeti Meselesi Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on the Attribution of Acts Mentioned in the Statements of the Companions Saying 'We Used to Do So' to the Prophet Muhammad

دراسة في مدى كون الفعل المعبر عنه في قول الصحابة: "كنا نفعل كذا" منسوباً إلى النبي صلى الله عليه وسلم

Veli Tatar

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şırnak/Türkiye
Assistant Professor Dr., Şırnak University Faculty of Theology, Şırnak/Türkiye
velitatar13@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0003-3692-8786

RORID: <https://ror.org/01fcvkv23>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 31.08.2024

Kabul Tarihi | Accepted Date: 27.12.2024

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2024

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: [10.61218/hadith.1541223](https://doi.org/10.61218/hadith.1541223)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Tatar, Veli. "Sahâbenin 'Şöyle Yapardık' Sözünde Kastedilen Fiillerin Hz. Peygamber'e Aidiyeti Meselesi Üzerine Bir İnceleme". *HADITH* 13 (Aralık 2024), 188-215.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Veli Tatar)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Sahâbenin 'Şöyle Yapardık' Sözünde Kastedilen Fiillerin Hz. Peygamber'e Aidiyeti Meselesi Üzerine Bir İnceleme

Dr. Veli Tatar

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis	<i>Hz. Peygamber, cahiliye döneminden kalan bazı kültürel olguları, İslam'ın amacına aykırı olduğu için yasaklamış, bazılarını izin vermiş, bazılarını da birtakım değişiklikler yaparak serbest bırakmıştır. Zira hadisler, karşılaşmış olduğu kültürel olguları, sünnetin amacına uygun bir formata çevirmiştir. Bu noktada kültürel olanla sünnet olanı veya hadis menşei olanı birbirinden ayırt etmek önem arz eder. Sahâbenin 'Biz şöyle yapardık, derdik.' şeklindeki ifadelerinin de bu açıdan değerlendirilmesi, bunlarla Hz. Peygamber'in fiili, sözü mü, sahâbenin mi yoksa geleneksel/kültürel bir hususun mu kastedildiğinin tespiti mühimdir. Dolayısıyla sahâbenin 'Şöyle yapardık, derdik, düşünürdük.' sözlerinin Hz. Peygamber'in sünnetine delaleti hususunda, bu sözlerin işaret ettiği hadislerin merfû mu, mevkûf mu olduğu konusunda tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar Hz. Peygamber'in hadisleri dışında sahâbenin bazı tasarruflarının sünnet kategorisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Sahâbenin nadiren de olsa birtakım fiillerinin cahiliye döneminden geldiği hususu da göz önüne alınmaktadır. Mezkûr sözü zikrederken de yapmış oldukları fiilin Hz. Peygamber'in sünnetine delaleti hususunda herhangi bir bilgi vermemiş olmaları, bu davranışların Hz. Peygamber'e, kendilerine veya cahiliye dönemine aidiyeti hususunda ihtilafların vuku bulmasına sebep olmuştur. Bu itibarla çalışmamızda sahâbenin "şöyle yapardık, derdik, düşünürdük." şeklindeki sözleri söylerken kastedilen fiillerin Hz. Peygamber'e aidiyeti yanında cahiliye dönemindeki bazı kültürel unsurlara işaret edip etmediği de tespit edilmeye çalışılacaktır.</i>
Sünnet	
Sahâbe	
Hükmen Merfû	
Mevkûf	
Fiil	

An Analysis on the Attribution of Acts Mentioned in the Statements of the Companions Saying 'We Used to Do So' to the Prophet Muhammad

Keywords:

Hadith
Sunnah
Companions
Hukman Marfû'
Mawqûf
Actions

Abstract

The Prophet Muhammad prohibited certain cultural practices from the pre-Islamic era that were contrary to the objectives of Islam, permitted some, and allowed others with modifications. This approach transformed cultural elements into formats aligned with the purposes of the Sunnah. Thus, distinguishing between cultural practices and those originating from the Sunnah or Hadith is significant. Evaluating the statements of the Companions, such as "We used to do so" or "We used to say," from this perspective is crucial to determine whether they refer to the actions or words of the Prophet, the practices of the Companions themselves, or traditional/cultural elements. Therefore, debates have arisen concerning whether the Companions' statements, such as "We used to do so, say so, or think so," serve as evidence of the Prophet's Sunnah and whether the Hadiths implied by these statements are classified as marfû' (attributed to the Prophet) or mawqûf (attributed to the Companions). These discussions also extend to whether certain actions of the Companions, aside from the Prophet's Hadiths, can be categorized as part of the Sunnah. Additionally, it is considered that some actions of the Companions may have originated from the pre-Islamic era, even if rarely. The lack of clarification in these statements regarding whether the actions referenced are attributed to the Prophet's Sunnah, to the Companions themselves, or to pre-Islamic practices has led to disputes. Hence, this study aims to determine whether the actions mentioned in the Companions' statements, such as "We used to do so, say so, or think so," can be attributed to the Prophet Muhammad and whether they also reference certain cultural elements from the pre-Islamic era.

Giriş

H.z. Peygamber'in risaletle görevlendirildiği Arap toplumu, kendilerine özgü kültürel bazı inanç ve uygulamalara sahipti. Putlara tapıcılık, kız çocuklarını diri diri toprağa gömme, asabiyet, kan davası, usulsüz nikâh işlemleri, aristokrat kesim ile köleler arasındaki sınıf ayrılığı gibi İslam'ın ana kaidelerine ters düşen bazı dini ve kültürel olgular İslamiyet ve onun peygamberi Hz. Peygamber tarafından tamamen yasaklamıştır. Bunların yanında Hz. Peygamber'in ya değiştirmeden ya da revize ederek izin verdiği cahiliye dönemine ait birtakım uygulamalar da var olmuştur.¹

H.z. Peygamber Yüce Allah'tan aldığı vahyi insanlara aktarırken bu görevi gerek sözlü açıklamalarıyla, gerek fiili davranışlarıyla, gerekse de huzurunda veya gıyabında yapıp kendisine daha sonra haber verilen bir fiili onaylaması anlamına gelen takrirleriyle yerine getirmiştir.² Cahiliye dönemi dâhil olmak üzere Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinin dini ve kültürel yapısına dikkat çeken ve erken dönem hadis eserlerinde çokça zikredilen sahâbenin 'Biz şöyle yapardık.', 'biz şöyle derdik.', 'biz şöyle düşünürdük.' gibi sözlerinin Hz. Peygamber'in sünnetine delaleti hususu üzerine tartışmalar vuku bulmuştur. Bir ravi 'Şöyle yaparlardı.' veya 'Şöyle yapıyorduk.' dediğinde bunu Hz. Peygamber'in dönemine izafe ediyorsa bu uygulamanın kaynağının Hz. Peygamber, izafe edilmiyorsa Allah Rasûlü'nden bağımsız bir fiil olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı âlimler bu sözlerin işaret ettiği fiillerin Hz. Peygamber'in onayından geçtiğini savunurken³ bazıları da bunun sahâbenin tasarrufunda olan, Hz. Peygamber'in bilgisi dışında vuku bulan uygulamalar olduğunu belirtmiştir.⁴ Sahâbeye ait olan bu sözlerin işaret ettiği fiillerin merfû, hükmen merfû veya mevkûf oluşunu erken dönem hadis usulcileri tartışmış, bunlar arasında merfû olduğunu ileri sürenler olduğu gibi mevkûf oluşunu delillendirerek savunanlar olmuştur. Ancak sahâbenin bu sözlerinde kastedilen fiillerin Hz. Peygamber'e aidiyeti meselesinin sosyal ve kültürel bir taramadan geçirilmediği, ayrıca cahiliye dönemine ait olan, Hz. Peygamber'den bağımsız uygulanan davranışlar olabileceği hususunun da araştırılmadığı tespit edilmiştir. Zira bir fiilin Hz. Peygamber'e ait olmadığını söylemek o fiilin doğrudan cahiliye dönemine ait olduğu manasına gelmemektedir. Nitekim sahâbe de Hz. Peygamber'den sonra ondan bağımsız olarak bazı tasarruflarda bulunmuşlardır.

Ülkemizde sahâbenin 'şöyle yapardık.' sözünü dolaylı olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmıştır. Muhammet Yılmaz tarafından *Mevkûf Hadisler ve Hükmen Merfu Kavramı* adıyla bir makale hazırlanmış, sahâbenin bu sözüne kısmen değinilmiştir. Bu hususta Arap dünyasında da

¹ İbrahim Özcoşar vd. (ed.), *Güncel Hadis Meselelerinin Anlaşılması ve Yorumlanması* (İstanbul: Divan Kitap, 2022), 2/134.

² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Firyâbî (Riyad: Dâru Taybe, ts.), 1/204; Ali Çelik, "Takriri Hadis (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmî Dergi* 36 (Nisan-Haziran), 2/5.

³ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. el-Murtaza ez-Zeyn Ahmed (Beyrut: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 2/185.

⁴ Münâvî, *Yevâkît*, 2/185.

kaleme alınan bir makale tespit edilmiştir. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî tarafından hazırlanan ve Türkçeye çevirisi yapılan *Sahâbenin Söz ve Fiillerinden Hükmen Merfû Olanlar* adlı makalede daha çok كنا “şöyle yapardık”, كنا نقول كذا “şöyle söyledik”, نرى كذا “şöyle düşünürdük”, امرنا بكذا “şöyle yapmakla emrolunurduk”, نهينا بكذا “şöyle yapmaktan nehyolunurduk”, من السنة كذا “şöyle yapmak sünnettendir”, يرفع الحديث “hadisi ref ediyor” şeklindeki ifadeler aktarılmıştır. Alimlerin yukarıda zikredilen bu değerlendirmelerin hükmen merfû hadis kategorisinde mi mevkûf hadis kategorisinde mi değerlendirilebileceği yönündeki görüşleri mukayese edilmiş, *Tedribu'r-râvi*'deki değerlendirmeler olduğu gibi aktarılmış ve bazı yorumlar yapılmıştır. Ancak söz konusu makaleden farklı olarak daha önce de zikredildiği gibi bu fiiller arasında cahiliye dönemine ait bazı davranışların olup olmadığı araştırılmamıştır. Bu çalışmada ise Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı kesin olmayan, sadece 'şöyle yapardık, şöyle söyledik, şöyle düşünürdük' sözleri ele alınacaktır. Mezkûr sözlerin Hz. Peygamber'e aidiyeti ve hükmen merfû oluşu ile ilgili tartışmaların yanı sıra bu sözlerle cahiliye kültürüne veya Hz. Peygamber sonrası sahâbeye ait fiillerin olup olmadığı, Hz. Peygamber'den bağımsız fiillerin kastedilip kastedilmediği hususları ele alınmaya çalışılacaktır. Dönemin toplumsal ve kültürel yapısı da dikkate alınarak sosyolojik bir değerlendirme yapılacaktır.

1. “Biz Şöyle Yapardık” Sözü'nün Hadis Eserlerindeki Kullanımı

Hadis literatüründe yer alan sahâbenin كنا نعمل كذا 'biz şöyle yapardık', كنا نقول كذا 'biz şöyle söyledik', نرى كذا 'biz şöyle düşünürdük' şeklindeki lafızlarının Hz. Peygamber'in hadislerine delaleti meselesi, gerek erken dönem ulûmu'l-hadîs eserlerinde, gerekse de daha sonra telif edilen hadis usulü eserlerinde sıkça yer almaktadır. Sahâbenin sözü ve fiili anlamında kullanılan mevkûf hadis terimi altında bu husus incelenmektedir.

Sahâbenin 'şöyle yapardık' sözü ile ilgili ilk hadis usulü eseri sayılan Râmihürmûzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsil*'inde herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. İkinci önemli hadis usulü kaynağı sayılan Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetu ulûmu'l-hadîs*'inde ise mezkûr söz yer almaktadır. Hâkim, eserinin “*Rasulullah'tan Senedi Zikredilmeyen Müsnedler Bahsi*” şeklinde adlandırdığı bahiste, bir diğer ismiyle “Hükmen Merfû” başlığının altında “şöyle yapardık” sözüne yer vermiştir. “*Kim bir Arrâfa/falciya veya kâhine gider ve onun sözlerini doğrularsa Muhammed'e indirileni inkâr eder, küfre girer.*”⁵ hadisine yer verirken sahâbenin 'şöyle yapardık' sözünün hangi hadis kategorisinde yer aldığını bildirmektedir.⁶ Yani bu sözün zikredildiği fiilin merfû mu mevkûf mu olduğuna işaret etmektedir.

⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.), 2/580, “Selam”, 35.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1977), 21.

Ulûmu'l-hadis alanında öne çıkan eserlerden *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*'de Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) "Allah Rasûlü'nün zamanında sahâbenin 'şöyle derdik', 'şöyle yapardık', Sözü'nün Hükmü Babı" adı ile bir bâb başlığı açmış, ancak mezkûr sözü Hz. Peygamber zamanı ile kayıtlandırarak değerlendirmiştir. Hatîb, azil hadisi ile Hz. Peygamber'den sonraki en faziletli sahâbe rivayetini ele alırken sahâbenin bu sözlerini değerlendirmektedir.⁷

İlk sistematik hadis usulü eseri sayılan İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*'inde de sahâbenin 'şöyle yapardık' sözü geniş bir şekilde ele alınmaktadır. İbnü's-Salâh sahâbenin mezkûr sözünü "Maktû Hadis" başlığının altında "كنا نفعول كذا" "أو: "كنا نفعول كذا" " Sahâbenin 'Biz Şöyle Yapardık' veya 'Biz Şöyle Derdik' Sözü" adı ile oluşturduğu alt başlıkta ele almaktadır.⁸ Mezkûr eser üzerine yapılan ihtisar ve şerh çalışmalarından Nevevî'nin (ö. 676/1277) *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni Hayri'l-Halâik* ile *et-Takrîb ve't-teysîr lima'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*; İbn Dakîku'l-Îd'in (ö. 702/1302) *el-İktirâh fi beyâni'l-istilâh*'ı; Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*'ı; Zeynüddîn el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-îzâh li-mâ utlika ve uğlika min mukaddimeti İbn's-Salâh*'ı ile Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribu'r-râvî* eserinde ilgili konu İbnü's-Salâh'ın değerlendirmeleriyle beraber incelenmiş ve bu hususta âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu eserler arasında da konuya en geniş yer veren Zerkeşî ve Suyûtî olmuştur.

Sehâvi de (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-İrâkî* eserinde, "Maktû Hadis" başlığının altında açmış olduğu "Biz Şöyle Düşünürdük" adlı ikinci bölümde sahâbenin bu sözlerine yer vermiştir.⁹ Mezkûr sözün yer aldığı hadis usulü eserlerinden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) telif ettiği *Nüzhetu'n-nazar* eseridir. Nitekim o "كنا نفعول كذا" "كنا نفعول كذا" (Sahâbenin "Biz Şöyle Yapardık Sözü") adı ile bir başlık açmış ve bu sözün merfû veya mevkûf oluşu ile ilgili görüşleri ele almıştır. Konu ile ilgili kendinden önceki usul âlimlerinin görüşlerine yer vererek kendi görüşünü de belirtmiştir.¹⁰

Son dönem hadis usulcülerinden Tâhir el-Cezâirî (1852-1920) sahâbenin bu sözünün bağlamını, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* eserinde sekizinci başlıkta ele almaktadır. O, sahâbenin bu ve buna benzer sözlerinin kısaca merfû hadise işaret ettiğini söyleyerek uzun değerlendirmelerden kaçınmaktadır.¹¹

⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medenî (Medine: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 422-423.

⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimeti İbnü's-Salâh*, thk. Aişe Abdurrahman (y.y.: Dâru'l-Meârif, ts.), 197.

⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003), 1/148.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tadvîhi nuhbetu'l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî (Riyad: Matbaâtu's-Sefîr, 2001), 138.

¹¹ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (Haleb: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1995), 1/399.

Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker* eseri, sahâbenin bu sözünün dini hükmünü ve mahiyetini en geniş anlatan eserlerden birisidir. Münâvî, mezkûr söz ile ilgili tartışmalara yer verirken bazı rivayetlerden de deliller getirmektedir.¹² Keza son dönem hadis âlimlerinden Nûreddîn Itr, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* eserinde bu hususa değinmektedir. Müellif sahâbenin sarf ettiği bu söz ile ilgili tartışmaları beşinci bâbda yer verdiği *Ulûmu'l-Metn* başlığı altında değerlendirmektedir.¹³ Öte taraftan yine son dönem hadis âlimlerinden Cemaleddîn el-Kâsımî'nin (1866-1914) önemli hadis usulü eserlerinden *Kavâidü't-tahdîs*'inde bu hususa değinmediği görülmektedir.

Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî tarafından telif edilen *Sahîhu'l-Buhârî* muhtasarı *et-Tecrîdü's-sarih li-ehâdisi'l-câmi's-sahîh* adıyla Türkçeye çeviren ve şerh eden Babanzâde Ahmed Naim, Mukaddime şeklinde hadis usulüne dair telif ettiği ilk ciltte "Mevkûf Hadis" başlığı altında önemli bazı meseleler başlığı ile sahâbenin bu sözlerine yer vermiştir.¹⁴ Yukarıda ilgili konuya yer veren eserlerin müelliflerinin bu konu hakkındaki değerlendirmelerine ilerleyen başlıklarda daha geniş yer verilecektir.

Sahâbenin 'Şöyle yapardık, söyledik, düşünürdük' sözlerinin Hz. Peygamber'e aidiyeti meselesi ile ilgili tartışmalar, hadis şerhlerinde de sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur. Hadis metinleri ile ilgili eserlerde bu değerlendirmelere rastlanmamakla beraber bazı hadisler şerh edilirken, sahâbenin bu sözü ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Özellikle ileride daha geniş bir şekilde değinileceği gibi *Sahîhu'l-Buhârî* şerhleri arasında İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bedreddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetu'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* Kastallânî'nin (ö. 923/1517) de *İrşâdu's-sârî* eserlerinde bu tartışmalara yer verilmiştir.¹⁵ Aynı şekilde Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) *Şerhu'l-Muvatta'* eseri, bu çalışmalar arasında yer alır. Mezkûr hadis şerhlerinde sahâbenin bu sözü ile ilgili değerlendirmeler hadis usulü ile ilgili eserlerde âlimlerin bu husustaki görüşlerine yer verilmiştir.¹⁶

Şarihler bu konuyu genel olarak Hz. Peygamber döneminde at eti yemek ve azil yapmakla ilgili rivayetleri şerh ederken ele almışlardır. Burada sahâbenin Hz. Peygamber döneminde bazı fiiller uyguladıkları, Hz. Peygamber'in de bunları onayladığını dile getirmişlerdir. Sahâbenin 'şöyle yapardık, şöyle söyledik' sözlerinin Hz. Peygamber'e aidiyeti tartışmaları hakkında hadis eserlerine bakıldığında, yukarıda da zikredildiği gibi genel olarak hadis usulü eserleri ile hadis şerhlerinde bu

¹² Münâvî, *el-Yevâkît*, 2/185.

¹³ Nûreddîn Itr, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 330.

¹⁴ Ahmed Naîm, *Hadis Usulü* (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2009), 130-134.

¹⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 1/385; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî li şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, t.s.), 5/35.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, thk. Tâha Abdu'r-Raûf Sa'd (Kahire: Mektebetu's-Sekâfe, 2003), 2/219.

hususun ele alındığı görülmektedir. Usul eserlerinde bazı âlimlerin konu ile ilgili görüşlerine yer verilirken bu görüşlerin genelde birbirinin tekrarı bilgiler olduğu görülmektedir. Nitekim bu bilgiler de hep Hâkim en-Nîsâbü'rî, Hatîb el-Bağdâdî, İbnü's-Salâh, Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 371/982), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Seyfeddîn el-Âmidî'ye (ö. 631/1233) ait fikirlerden oluşmaktadır. Sahâbenin mezkûr sözlerinin cahiliye dönemine aidiyetine girmeden önce Hz. Peygamber'e aidiyeti ile ilgili görüşlere yer vermekte fayda görmekteyiz.

2. 'Biz Şöyle Yapardık.' Sözündeki Uygulamaların Hz. Peygamber'e Aidiyeti Meselesi

کنا نفعل کذا 'Biz şöyle yapardık, şöyle görürdük, şöyle söyledik.' şeklindeki kullanımlar, genel itibarıyla sahâbeye ait ifadelerdir. Bu ifadelerin kullanıldığı söz ve fiillerin Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda gerek erken dönem âlimleri gerekse de son dönem hadis usulcülere arasında tartışmalar vuku bulmuştur. Hadis usulcülere arasında bu sözün hükmen merfû hadis olduğunu iddia edenler olduğu gibi mevkûf olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunu bazı şartlarla kayıtlandıranlar da vardır.

Meseleye farklı bir açıdan yaklaşan Zerkeşî, *Nüket*'inde bu ifadeyi açıklarken şu hususlara dikkat çekmektedir. Ona göre önemli olan husus sahâbenin کنا نرى کذا 'Bunu böyle gördük.' sözünü ihtimal üzerinden eleştirmektir. Yani bu sözün kesin olarak merfu ve mevkûf hadislere veya cahiliye kültürüne ait olduğunu iddia etmemektir. Zira mezkûr söz hakkında yapılan değerlendirmeler birer görüş ve yorumdan ibarettir. Ayrıca temeli bir metin veya bir çıkarım üzerine olabilir.¹⁷ Meseleye farklı bir açıdan bakan Münzirî de (ö. 656/1258) bu ifadeyi kullanan sahâbenin hemen sonrasında dile getirdiği sözün Hz. Peygamber'e ait olan merfû bir hadis mi yoksa kendilerine ait olan mevkûf bir rivayet mi olduğu konusunda ihtilafın olduğunu belirtmektedir. Genel görüşe göre eğer sahâbenin bu sözü kullanırken belirttiği fiil Hz. Peygamber döneminde yapılmış bir uygulamaya işaret ediyorsa bu söz merfû (veya hükmen merfû) hadis kategorisindedir. Eğer Hz. Peygamber sonrası bir uygulamaya yönelikse bu da mevkûf hadis kategorisindedir.¹⁸ Görüldüğü üzere Münzirî, mezkûr sözün Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda o döneme nispet edilip edilmemesini şart koşmaktadır.

Sahâbenin 'şöyle yapardık.' sözünü Hz. Peygamber'e farklı bir açıdan dayandıran Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) ise şöyle demektedir: "Eğer bu söz âdet gereği Hz. Peygamber'e gizli kalmayan şeylerdense Allah Rasûlü'nün o fiili görüp de inkâr etmemesi gerekir ki bu hadis merfû olur. Eğer Hz. Peygamber'e gizli kalması mümkün olan şeylerdense merfû olmaz. Zira bu fiil gizlice yapılmış ve Hz. Peygamber'e gizli kalmıştır."¹⁹ Alimlerin bu değerlendirmelerinde kastettikleri merfu hadis muhtemelen hükmen merfudur. Zira bu fiiller doğrudan Hz. Peygamber tarafından değil sahâbe

¹⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynulâbidîn b. Muhammed (Riyad: Edvâu's-Selef, 1998), 2/515

¹⁸ Zerkeşî, *Nüket*, 2/515.

¹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mü'rî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/60.

tarafından icra edilen ancak Allah Rasûlü'nün onayından geçen fiillerdir ki bu da hükmen merfû kategorisinde değerlendirilir.

Cumhura göre eğer bu söz Hz. Peygamber'in zamanına nispet ediliyorsa merfû, edilmiyorsa mevkûf hadis hükmündedir.²⁰ Ancak bununla beraber ihtilaflar da vuku bulmuştur. 'Şöyle yapardık' sözünün Hz. Peygamber'e aidiyet hususunda muhtelif değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı âlimler bu sözü her durumda merfû olarak değerlendirirken bazıları da mevkûf olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sözün Hz. Peygamber'e aidiyetini vuzuha kavuşturmak için bu ihtilaflı görüşlere yer vermek gerekecektir.

2.1. Merfû veya Hükmen Merfû Hadis Olarak Kabul Edenler

Sahâbenin 'şöyle yapardık.' sözündeki fiillerin merfû veya hükmen merfû olduğunu söyleyenler genel olarak bu sözü Hz. Peygamber zamanına nispet edenlerdir. Zira onlara göre Hz. Peygamber döneminde yapılan bütün uygulamalar onun bilgisinden geçmiştir. Nitekim açık bir şekilde "Rasûlullâh'ın hayatında, onun zamanında, bizim içimizde iken veya bizim aramızda iken şöyle yapardık." şeklinde sarf edilen sözler, her durumda hükmen merfû hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Hz. Peygamber hayatta iken yapılan uygulamalardan onun haberi olmuş ve bu husustaki emir veya yasağı bildirmiştir. Mesela Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) "Rasûlullah zamanında at eti yerdik."²¹ sözü buna delalet etmektedir. Ancak vefatından sonra bu sözün muhatabı olan davranışların merfû hadis olup olmadığı hususunda ihtilaflar vuku bulmuştur.²² Onun vefatından sonra da yapılan bu uygulamaların hükmen merfû hadis kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini bildiren âlimler de olmuştur. Zira 'şöyle yapardık' sözünün atfedildiği zaman dilimi Hz. Peygamber dönemini kapsadığı için böyle bir çıkarımda bulunulmuştur.

Örneğin Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer, Suyûtî, Nevevî, Râzî ve Âmidî, sahâbenin 'şöyle yapardık, şöyle derdik, şöyle düşünürdük.' sözlerinin her durumda merfû hadis kategorisine girdiğini savunmuşlardır. İbn Hacer bu görüşünü şöyle dillendirmektedir: "Sarih merfû değil de hükmen merfû olan hadise örnek olarak, sahâbenin 'Rasulullah zamanında şöyle yapardık.' sözü verilebilir. Bu şekilde rivayet edilen bir hadis sahabinin قال رسول الله 'Rasulullah şöyle dedi/buyurdu.' dediği hadisle aynı hükümde olup merfûdur. Sahâbî ister hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den işitsin, isterse herhangi bir aracı ile alsın arada herhangi bir fark yoktur."²³

²⁰ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 47-49.

²¹ Müslim, "Eşribe" 32; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü's-Suğrâ*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmîyye, 1986), 7/201, "Sayd ve Zebaih", 29; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye), 3/351, "Et'ime" 26.

²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâî't-Turâs, 1972), 1/30.

²³ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 53; Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, "Sahâbenin Söz ve Fiillerinden Hükmen Merfû Olanlar", çev. Metin Tekin, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20 (2022), 1/131.

Sahâbînin ‘Peygamber zamanında şöyle yaptık.’ sözü Hz. Peygamber’in takrirıyla hükmen merfû kategorisindedir. Bu hadisin hükmen merfû olması zahiri olarak Hz. Peygamber’in ondan haberdar olması yönüyledir. Peygamber’e din işleriyle ilgili soru sormayı gerektiren birçok sebep vardır. O sırada vahiy de inmeye devam etmekteydi. Dolayısıyla sahâbenin bir fiili yapıp devam etmesi onun yasak olmadığı durumda gerçekleşir. Câbir ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin azlin caiz oluşuna, Kur’ân’ın nüzulü devam ederken sahâbenin bu davranışı yapmasıyla delil getirmişlerdir. Eğer azil yasaklanan bir şey olsaydı Kur’ân onu nehyederdi.”²⁴

Sahâbenin Hz. Peygamber’den bağımsız bir şekilde davranışlarda bulunmadığını, bütün fiillerinin Hz. Peygamber’in onayından geçtiğini, dolayısıyla her fiilin merfû hadis kategorisine girdiğini savunanların dayanmış oldukları rivayetlerden birisi de Ümeyye b. Abdillâh b. Hâlid’den aktarılan şu nakildir: “Ümeyye b. Abdillâh, Abdullah b. Ömer’e ‘Biz hazardaki namazın durumunu ve korku hükmünü Kur’ân’da buluyoruz. Ancak yolculuk (hâlindeki) namazın hükmünü Kur’ân’da bulamıyoruz’ diye sorunca Abdullah kendisine ‘Biz hiçbir şey bilmezken Allah bize Muhammed’i Peygamber olarak gönderdi. Bunun için Rasûlullah nasıl yaparsa, biz de ancak ondan gördüğümüz gibi yaparız’ diye cevap vermiştir.”²⁵ Söz konusu rivayet sahâbenin yapmış olduğu uygulamaların tamamen Hz. Peygamber’in bilgisi dahilinde olduğunu gösterse de bu husus, daha çok ibadetle alakalı konuları kapsamaktadır. Kültürel bazı rivayetlerin bu söyleme dahil olmadığı görülmektedir.

İbn Hacer ister Hz. Peygamber dönemine nispet edilsin ister edilmesin sahâbenin ‘şöyle yaptık.’ sözüdeki fiilin, her durumda merfû hükmünde olduğunu belirtmektedir.²⁶ Ancak başka bir yerde ise buna benzer başka ifadeler kullanmaktadır. Mesela onun “Doğrusu bu sözün lafzen mevkûf, hükmen merfû olmasıdır. Çünkü Sahâbe müctehid makamında olan insanlardır.”²⁷ sözü bunu göstermektedir.

Mecdüddîn İbnü’l-Esîr (ö. 606/1210), *eş-Şâfi şerhu Müsnedi’s-Şâfi’î* eserinde, sahâbenin ‘şöyle yaptık.’ sözünden maksadın onların Hz. Peygamber’in gözü önünde bir takım uygulamalarda buldukları, Allah Rasûlü’nün de bunu yasaklamadığıdır. Hz. Peygamber’in yasaklamaması o fiilin caiz olduğuna delildir.²⁸

Hanefî fakihî ve hadisçi Bedreddîn el-Aynî, Buhârî’nin de ‘şöyle yaptık’ sözünün her durumda merfû olduğuna inandığını belirtmektedir. Bunu söylerken de onun Enes b. Malik’ten naklettiği şu hadise dayanmaktadır. Enes dedi ki: “Biz ikinci namazını kılardık. Sonra insanlar Amr b. Avf oğulları

²⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 53; Zehrânî, “Sahâbenin Söz ve Fiillerinden Hükmen Merfû Olanlar”, 1/131.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/338, “İkametu’s-Salat”, 73.

²⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/385.

²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/27.

²⁸ Ebû’s-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *eş-Şâfi şerhu Müsnedi’s-Şâfi’î*, thk. Ahmed b. Süleyman – Ebî Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 2005), 1/222.

yurduna giderdi de onları ikinci namazı kılariken bulurdu.”²⁹ Yani ikinci namazının vaktinin ne zaman başladığı yönündeki ihtilaflara hadisten delil getirilmeye çalışılmıştır. Aynî, mezkûr hadisten yola çıkarak Buhârî'nin bu konudaki görüşüne dikkat çekmektedir.³⁰ Aynî mezkûr hadisi şerh ederken şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Sen bu hadis Müsned (merfû) midir yoksa mevkufludur? Diye sorarsan ben derim ki sahâbenin ‘Biz şöyle yapardık’ sözünde ihtilaf vardır. Bu sözün işaret ettiği hadis Hâkim ve Buhârî gibi bazı alimlere göre müsned (merfu) hadistir. Bu eğer Hz. Peygamber'in zamanına açık bir şekilde izafe edilmezse de böyledir. Dârekutnî, Hatîb ve başkalarına göre ise bu hadis mevkuftur. Doğrusu ise bu sözün işaret ettiği hadisin lafzen mevkufl manen merfu oluşudur. Çünkü sahabe içtihat yapabilme konumuna sahiptir.”³¹ Aynî'nin bu ifadeleriyle ‘şöyle yapardık’ sözünün delalet ettiği hadisin lafzen mevkufl hükmen merfû olduğuna inandığı açıktır.

Emir es-San'ânî (ö. 1182/1768) farklı bir çözümleme ile mezkûr sözün merfû hadis olduğuna dikkat çekmeye çalışmaktadır. Ona göre sünnet/hadis kavli, fiilî ve takrîrî olmak üzere üç ayrı kategoriden oluşmaktadır. Sahâbenin ‘biz şöyle yapardık.’ sözü takriri hadis kategorisinde değerlendirildiğinden bu söz her durumda merfû hadisi kastetmektedir.³²

Abdurrauf el-Münâvî de sahâbenin bu sözünün merfû hadise delalet ettiğini bildirmektedir. Zira o dönemde vahiy nazil olmaya devam ettiği için sahâbe, dinleriyle ilgili meseleleri Hz. Peygamber'e sorar, kendi nefislerine göre Hz. Peygamber'den habersiz bir şey yapmazdı. Dolayısıyla onların yapmış oldukları bütün fiiller, Hz. Peygamber'in onayından geçmiş uygulamalardı. Ondan habersiz bir şey yapmayı ise yasak addederlerdi. Ona göre Hz. Peygamber'den habersiz bir fiil yapmış olmaları durumunda, Yüce Allah bunu peygamberine bildirir ve Kur'an'da bu fiilin hükmü belirlenirdi.³³ Mesela Câbir b. Abdullah ile Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettikleri azlin cevazı ile ilgili durum bunu göstermektedir. Nitekim sahâbe Kur'an'ın indiği bir zaman diliminde Hz. Peygamber'den habersiz azil yapardı. Eğer yapmış oldukları bu fiil yasak olsaydı Kur'an'da onun nehyi ile ilgili vahiy inirdi.³⁴ Ancak daha sonra bu fiili Hz. Peygamber'e bildirmiş, Allah Rasûlü de bu konuda ikrar etmiştir.

Babanzâde Ahmed Naim kendisinden önceki hadis usulcileri gibi sahâbenin mezkûr sözünün merfû ve mevkufl olması ile ilgili âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra dolaylı olarak kendi görüşüne de dikkat çekmektedir. O, “Ebû Bekr İsmâîlî ile Ebû Bekr Berkânî'nin bu sözlerin geçtiği hadislerin mevkufl olduğunu savunsalar da bu görüşleri çoğunluğun görüşüne muhaliftir” diyerek mezkûr hadislerin merfû olduğuna işaret etmektedir. Ardından bu sözün yer aldığı hadisin, Hz.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1987), 1/202, “Mevakitu's-Salat”, 13.

³⁰ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 5/35.

³¹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 5/35.

³² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, *et-Tahbîr li-îzâhi me'âni't-Teysîr*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2012), 4/531.

³³ Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, 2/185.

³⁴ Münâvî, *el-Yevâkît*, 2/185.

Peygamber'e ulaştığı açık bir şekilde biliniyorsa icmâ ile merfû; açık bir şekilde bilinmiyorsa mevkûf olduğunu belirtmektedir. Hemen ardından "Kendisinden sonra Hz. Peygamber'in ümmetinin en faziletlisi Ebû Bekr, sonra Ömer, sonra Osman'dır."³⁵, "Hz. Peygamber döneminde hırsızın eli çaldığı önemsiz şeyler için kesilmezdi."³⁶ ve "Biz seferde yüksek bir yere çıktığımızda tekbir getirir, aşağı (vadiye) indiğimizde tesbîh (Sübhanallah) ederdik."³⁷ hadislerini örnek olarak getirmektedir.³⁸

Bütün bu görüşlerden yola çıkarak hadis usulcülerinin çoğunluğunun sahâbenin 'şöyle yapardık.' sözünün merfû olduğunu savundukları izahtan varestedir. Onlar Hz. Peygamber'den habersiz hiçbir davranışta bulunmadıkları gibi her fiilin hükmünü de Hz. Peygamber'e sormaktaydılar. Bu husus da sahâbenin 'şöyle yapardık.' sözündeki söz ve uygulamaların Hz. Peygamber'in bilgisi dahilinde olduğunu gösteren emarelerdendir. Bunun yanı sıra bilhassa Hz. Peygamber'in bilgisinin olmadığı söz ve fiillerin hükmen merfû değil mevkûf olduğunu iddia eden âlimler de olmuştur.

2.2. Mevkûf Hadis Olduğunu Kabul Edenler

Sahâbenin 'şöyle yapardık' sözünün her durumda veya Hz. Peygamber dönemine izafe edilmediğinde mevkûf olacağını belirten âlimler de olmuştur. Nitekim Hz. Âişe'nin 'şöyle yapardık' ifadesinin mevkûf oluşu ile ilgili sarf etmiş olduğu 'Bu, icmâ ile bütün insanların ittifak ettiği konulardır' sözü de buna işaret etmektedir.³⁹ Daha önce de zikredildiği üzere Hâkim ve Hatîb, sahâbenin bu sözünün Hz. Peygamber'in bilgisi dışında olduğu durumlarda mevkûf olduğunu düşünmektedir. Hatîb aynı zamanda "Sahâbenin bir şey söylediğine ya da yaptığına dair bir rivayet gelse ve bu rivayette bu fiilin meydana geldiğini Rasûlullah'ın zamanına dayandırılmasını gerektiren bir şey bulunmazsa o rivayet ile ihticac edilmez."⁴⁰ diyerek mezkur sözün dayandığı hadislerle amel edip etmeme hususunu da sınırlandırmaktadır.

Sahâbenin mezkûr sözünün mevkûf hadise işaret ettiğini belirtenlerden birisi de İbnü's-Salâh'tır. O, Hatîb el-Bağdâdî ile aynı görüşü savunarak sahâbenin 'şöyle yapardık' veya 'şöyle düşünürdük' şeklinde Hz. Peygamber'in dönemine izafe etmeksizin söylediği haberler mevkûftur, demiştir. Mevkûf olabilmesi için de Hz. Peygamber'in dönemine dayandırılmaması, Hz. Peygamber'in bilgisinden bağımsız bir fiil olması gerektiğini düşünmektedir. O, bu hususta şöyle demiştir: "Sahâbînün 'Biz şöyle yapardık, şöyle derdik' sözüne gelince o, eğer bunu Hz. Peygamber'in zamanına nispet etmemişse o, mevkûf kabilindedir. Eğer bunu Allah Rasûlü'nün zamanına nispet etmişse, Ehl-i Hadisten Hâfız Ebû Abdillâh İbnu'l-Beyyî (Hâkim en-Nîsâbûrî) ve Ehl-i Hadis dışındaki diğer âlimlerin

³⁵ Ebû Dâvûd, "Kitabu's-Sünne", 8.

³⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1988), 5/477.

³⁷ Buhârî, "Cihad", 132.

³⁸ Naîm, *Hadis Usulü*, 131.

³⁹ Münâvî, *Yevâkîf*, 2/185.

⁴⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, 594.

kesin olarak söylediğine göre bu, merfû kabilindedir. Bana Ebû Bekr el-Berkânî'den ulaştığına göre o, Ebû Bekr el-İsmâîlî'ye bunu sormuş da o, bunun merfû olmasını kabul etmemiştir. İtimat edilen görüş ilk görüştür."⁴¹ İbnü's-Salâh bu görüşü savunurken gerekçesini de açıklamaktadır. Ona göre bu söz, zahiri olarak Hz. Peygamber'in bu sözden haberdar olduğunu ve onayladığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in bu husustaki onayı da sünnetin kriterlerinden birisidir.⁴² Bu perspektiften bakıldığında İbnü's-Salâh'a göre 'şöyle yapardık' sözünün ihtiva ettiği fiiller hükmen merfûya işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'den sadır olmayan ancak bilgisi dahilinde olan bu tür fiiller için takriri hadis denilebileceği gibi hükmen merfûyu da kapsayabilmektedir. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın bu tür sözlerin mevkûf hadis olabilmesi için Hz. Peygamber'in zamanına nispet edilmemesi, Allah Rasûlü'nün bilgisi dışındaki fiillere işaret etmesi durumunda mevkûf olabileceğini savunduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen görüşler özünde birbiriyle aynı gözükmektedir. Bazı alimler Hz. Peygamber dönemine vurgu yapmayı esas alırken bazıları da bu sözü mutlak bir şekilde kullanmışlardır. Neticede Hz. Peygamber'in konu ile alakalı bilgisinin olup olmadığı hususu temel kıstas olarak belirlenmiştir denilebilir.

Nevevî de kendinden öncekilerin savunduğu gibi sahâbenin bu sözünün merfû mu mevkûf mu olduğu hususunu sahâbenin bizatihi Hz. Peygamber'in dönemine izafe edip etmemekle bilinebileceğine işaret etmektedir. Kendisinden önceki alimlerin belirttiği gibi Nevevî'ye göre de bu fiil Hz. Peygamber'in zamanında yapıldıysa merfû, onun zamanında yapılmadıysa mevkûftur.⁴³ Nevevî'nin bu iddiası yerindedir. Nitekim o, bu sözün Hz. Peygamber zamanına nispet edilmesini değil onun zamanında söylenmiş olmasına bakmaktadır. Hz. Peygamber zamanında sahâbenin ondan bağımsız olarak yaptıkları bazı uygulamalara Rasulullah ya izin vermiştir ki bu takriri hadis kategorisine girer, ya yasaklamıştır ya da bir takım değişikliklere giderek izin vermiştir. Her durumda Hz. Peygamber'in bu uygulamadan haberi olmakta ve bu hususta bir tasarrufu bulunmaktadır. Nevevî ayrıca muhaddislerin, fakihlerin ve usulcülerin çoğunun bu görüşü benimsediğini belirtmiştir.⁴⁴

Dârekutnî (ö. 385/995) ve Hatîb el-Bağdâdî de sahâbenin bu sözünün Hz. Peygamber zamanına nispet edilmemesi durumunda mevkûf hadis olabileceğini düşünmektedir.⁴⁵

Hz. Peygamber dönemine nispet edilsin veya edilmesin sahâbenin 'şöyle yapardık.' sözünün her durumda mevkûf olduğunu iddia eden âlimler de olmuştur. İbnü's-Salâh'ın da belirttiği gibi bu isimlerden birisi de hadis, fıkıh ve kelam âlimi Ebû Bekr el-İsmâîlî'dir (ö. 371/982). İsmâîlî'ye göre Hâkim'in aksine ister Hz. Peygamber dönemine dayandırılınsın ister dayandırılmasın bu sözle

⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 47-49.

⁴² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 48-49.

⁴³ Nevevi, *Minhâc*, 1/30.

⁴⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/204.

⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/27.

nakledilen hadisler mutlak bir şekilde mevkûftur.⁴⁶ O, muhtemelen fiilin sahâbe tarafından yapılmasını göz önünde bulundurarak böyle bir değerlendirme yapmıştır.

Sahâbenin mezkûr sözünün mevkûf olabilmesi için Hz. Peygamber dönemine dayandırılmaması gerektiğini savunan Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*'ta şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "Sahâbenin 'şöyle yapardık' veya 'şöyle derdik.' sözleri eğer Hz. Peygamber dönemine dayandırılmıyorsa bu hadis mevkûftur. Eğer onun dönemine dayandırılıyorsa Ebû Abdullah b. Beyyi' ve Ehl-i Hadisten bazılarına göre o merfûdur. Ebû Bekr el-Berkânî'nin bildirdiğine göre İsmâili buna itiraz etmiş ve her durumda bunun mevkûf olduğunu belirtmiştir."⁴⁷ Irâkî burada İbnü's-Salâh'ın ifadesini olduğu gibi aktarmış ve İbnü's-Salâh gibi düşündüğüne dikkat çekmiştir.

Hadis âlimi ve tarihçi Şemseddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497), hadisçiler, fakihler ve usulcülerin çoğunluğunun eğer Hz. Peygamber dönemine izafe edilmiyorsa bu sözün mevkûf hadis olduğunu savunduklarını belirtirken kendisi, bu sözün merfû olabilmesi için Hz. Peygamber dönemiyle sınırlı olmadığını belirtmiştir.⁴⁸

Yukarıda yer verilen nakiller daha çok belli şartlar oluşuktan sonra bu sözün mevkuf olacağına işaret etmektedir. Bununla beraber İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî ve Sehâvî gibi hadis âlimleri, hadisin mevkûf olmasının ancak Hz. Peygamber dönemine nispet edilmemesi ile mümkün olabileceğini savunmaktadırlar.

Meseleye farklı bir açıdan yaklaşan alimler de olmuştur. 'Şöyle yapardık, şöyle derdik.' sözlerinin mevkûf olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu iddia eden âlimlerden birisi de Hâfız el-İrâkî'dir. Mezkûr sözün sahâbe değil de tabiîn tarafından söylenmesini değerlendiren Hâfız el-İrâkî şöyle demiştir: "Tabiîn 'şöyle yapardık' dediğinde bu rivayet kesinlikle merfû değildir. Bu sözün mevkûf olup olmadığına şöyle bakılır; tabiî bu sözü ya sahâbe dönemine nispet etmiştir veya etmemiştir. Eğer etmemişse aynı şekilde bu mevkûf da değil maktu olur. Eğer tabiî, bu sözü sahâbe zamanına dayandırıyor buna mevkûf denilebilir. Zira sözün zahiri anlamı, sahâbenin buna muttali olduğu ve bunu takrir ettiği'dir. Bu söz mevkûf olmayabilir de. Zira sahâbînin takriri kendisine dayandırılmayabilir. Hz. Peygamber'in takriri ise böyle değildir. Çünkü onun takriri sünnetin kurallarından birisidir."⁴⁹ Irâkî bu sözün sahibinin Tabiîn olması durumunda hadisin mevkuf veya maktu olabileceğini belirtmektedir.

⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, 47-48.

⁴⁷ Irâkî, *et-Takyîd*, 68.

⁴⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/118.

⁴⁹ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bnî's-Salâh*, thk. Abdürrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1969), 54; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/386.

3. كنا نفعّل كذا 'Biz Şöyle Yaptık.' Sözündeki Uygulamaların Cahiliye Dönemine Aidiyeti

Meselesi

İlahî vahye muhatap olan Hz. Peygamber, aynı zamanda belli bir kültür evreni içinde doğmuş ve büyümüştür. Nübüvvetle görevlendirildikten sonra içinde yaşadığı bu toplumun İslam'a uygun olmayan bazı kurallarını değiştirmiş, bazılarını revize etmiş bir kısmını da olduğu gibi bırakmıştır.⁵⁰ Mesela faiz, kan davaları, nesi uygulaması, erkeklerin altın yüzük takmaları ve ipek giymeleri gibi uygulamaları büyük günahlar olduğu için tamamen yasaklamıştır. Öte taraftan sarık takma, sünnet olma, sakal bırakma gibi birtakım kültürel uygulamaları da değiştirmeden devam ettirmiştir. Bununla beraber Kâbe'yi tavaf etmek, düğün yemeğine katılma gibi birtakım değişiklikler yaptıktan sonra bazı ibadet ve uygulamaları da devam ettirerek İslam'ın ruhuna uygun bir hale getirmeye çalışmıştır.⁵¹

İslâm'ın ilk yıllarında henüz cahiliye döneminden kalan birtakım uygulamalar devam etmekteydi. Hz. Peygamber peyderpey bu fiilleri ya yasaklıyor ya da olduğu gibi bırakıyordu. Sahâbenin bilhassa kullanmış olduğu "Peygamber yasaklayana kadar şöyle yapmakta bir sakınca görmezdik" şeklindeki ifadeler, bazı uygulamaların Cahiliye döneminden İslam'ın erken devirlerine kadar uygulandığını göstermektedir. Buna bir örnek verecek olursak İmrân b. Husayn'dan (ö. 52/672) nakledilen bir rivayete göre o şöyle demiştir: "Biz cahiliye döneminde birbirimize 'En'amellahü bike aynen' Allah senin gözünü aydın etsin, 'En'ame sebâhen' iyi sabahlar, derdik. İslâm dini gelince bundan nehyolunduk."⁵² Sahâbe Hz. Peygamber bir şey diyene kadar cahiliyeden kalan birtakım fiilleri uygulamaya devam etmekteydi. Hz. Peygamber'in bu fiilleri yasakladığı, kullanmış oldukları نهينا (nehyedildik) sözünden anlaşılmaktadır.

Sahâbenin 'şöyle yaptık.', 'şöyle düşünürdük.' veya 'şöyle söyledik.' sözlerinin sadece merfû, hükmen merfû veya mevkûf olarak değerlendirilemeyeceği, kısmen de olsa cahiliye dönemindeki bazı uygulamalara da işaret ettiği görülmektedir. Mesela azil konusu bunlardan birisidir. Buhârî ve Müslim'de yer alan ve Câbir b. Abdullah'tan nakledilen "Biz Rasûlullah zamanında azil yapıyorduk." hadisi başka bir rivayette ise "Kur'ân inerken azil yapıyorduk." şeklinde geçmektedir. Başka bir rivayette de "Bizler Peygamber zamanında Kur'ân inip dururken azil yapıyorduk." şeklinde ilk iki hadisin mefhumunu içerisine alacak şekilde nakledilmektedir.⁵³ Bu mesele Müslim'in *Sahîh*'inde daha geniş bir şekilde geçmektedir. Hatta bir rivayette hadisin devamında Hz. Peygamber'in "Bunu yapmamalısınız; çünkü bu ancak bir kaderden ibarettir."⁵⁴ dediği nakledilmekte, Hz. Peygamber'in bu fiil için sahâbeyi serbest bıraktığı anlaşılmaktadır. Kadının hamile kalmaması için azil yapmayı

⁵⁰ Mücteba Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 75; Özcoşar vd. (ed.), *Güncel Hadis Meselelerinin Anlaşılması ve Yorumlanması*, 2/134.

⁵¹ Özcoşar vd. (ed.), *Güncel Hadis Meselelerinin Anlaşılması ve Yorumlanması*, 2/134.

⁵² Ebû Dâvûd, "Edeb", 163.

⁵³ Buhârî, "Nikah", |97

⁵⁴ Müslim, "Nikah", 22.

önermediğini, bunun tamamen Allah’ın takdirine bağlı bir şey olduğunu söyleyen Allah Rasûlü, bazı özel durumlarda da azil yapmalarını önermiştir. Hz. Peygamber azil yapmasında dinen bir mahzur bulunup bulunmadığını soran bir sahâbiye, “İstersen azil yap, fakat bu Allah’ın takdirine mâni olmaz.”⁵⁵ buyurmuştur.

Burada konunun alanına girmediği için azlin hükmü ile ilgili tartışmalara girilmeyecektir. Sadece cahiliye dönemine ait olan bir uygulama iken sahâbe tarafından devam edegelen bir fiil olduğu hususu incelenmiş, bu uygulamanın İslâm’dan önceki Araplar arasında doğum kontrolü usullerinden biri olarak uygulanan bir fiil olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla azil için ‘şöyle yapardık’ sözünün kullanılması, bu sözün mutlak olarak her durumda merfû ve mevkûf hadis için kullanılmadığını, cahiliye dönemine ait bazı davranışlar için de söylendiğini gösterir mahiyettedir.

Başka bir örnek vermek gerekirse cahiliye döneminin adetlerinden birisi de kadınların da erkekler gibi cenazeyi kabre götürmeleri idi. Söz konusu rivayet Hz. Ali’den şöyle aktarılmaktadır: “Allah Rasûlü çıktı ve bir grup kadının oturduğunu gördü. Onlara ‘Sizi oturtan nedir?’ diye sordu. Kadınlar ‘Cenazeyi bekliyoruz.’ dediler. Hz. Peygamber ‘Cenazeyi siz yıkayacak mısınız?’ diye sorunca onlar ‘Hayır.’ dediler. Allah Rasûlü ‘(Cenazeyi) Siz taşıyacak mısınız?’ buyurdu. Onlar ‘Hayır.’ dediler. Allah Rasûlü ‘(Cenazeyi) kabre indirenler arasında siz var mısınız?’ buyurunca onlar ‘Hayır.’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘O halde günah işlemiş ve sevapsız olarak geri dönünüz.’ buyurdu.”⁵⁷ Söz konusu rivayette Hz. Peygamber’in cahiliye döneminden beri süregelen kadınların cenazeyi takip etmesi uygulamasını yasakladığı görülmektedir.

Başka bir örnek de Hz. Âişe’den nakledilen şu rivayet ile verilebilir. O, şöyle demiştir: “Kureys, Câhiliyye döneminde âşûrâ günü oruç tutardı. Sonra Rasûlullah Medine’ye gelince insanlara bu âşûrâ orucunu tutmayı emretti. Nihayet Ramazan orucu farz kılınınca Allah Rasûlü ‘Âşûrâ orucunu tutmak isteyen, onu yine tutsun; isteyen de yesin’ buyurdu.”⁵⁸ Dolayısıyla lafzen belirtilmese de Hz. Âişe cahiliye döneminde yapılan bir fiili aktarmış, Hz. Peygamber’in o fiilin hükmünde değişikliğe giderek zorunluluktan tercihe bağlı bir fiil haline getirmiştir. Burada yapılan fiil “Oruç tutarlardı/Şöyle yaparlardı.” ifadesini içerisinde barındırmaktadır. Bu husus bize sahâbenin mezkûr sözünün cahiliye dönemindeki bazı uygulamalarını kapsadığını ve bu fiillerin daha sonra hükmen merfû hadise dönüştüğünü göstermektedir.

Sahâbenin kullanmış olduğu ‘şöyle yapardık.’ sözü, eğer Hz. Peygamber’den bağımsız bir fiile yönelik ise sahâbe bunu ya fıtratları gereği tatbik etmiş ya da bölgenin mevcut kültürüne ait bir geleneğe bağlı olarak uygulamıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in doğup yaşadığı toplum, genel olarak İslâm’a aykırı da olsa köklü bir kültüre sahiptir. Bu köklü kültür, olumlu yönde temelini Haniflikten

⁵⁵ Müslim, “Nikah”, 22.

⁵⁶ Fahrettin Atar, “Azil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/327-328.

⁵⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 50.

⁵⁸ Buhari, “Siyam”, 1.

almıştır. Cahiliye döneminden kalan kültür arasında hangisinin ilahi hangisinin batıl olduğu çoğu zaman bilinmemektedir. Nitekim bilindiği üzere Hz. Peygamber ilahi vahye muhatap olunca cahiliyeden kalan geleneklerin tamamını iptal etmemiş, bazılarını ibka etmiştir.⁵⁹

4. كنا نفعل كذا 'Biz Şöyle Yaptık.' Sözü Hakkında Sosyolojik Bir Değerlendirme

Sahâbe döneminden bu yana İslam toplumu merfû ve mevkuf hadise aynı şekilde yaklaşmamış, aralarında seviye farkı gözetmiştir. Nitekim Kur'ân'dan sonra ikinci temel kaynak olarak gördükleri hadisleri, sadece Hz. Peygamber'in sözlerinden ibaret sayan birçok kesim ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla sahâbenin kullanmış olduğu 'şöyle yaptık, söyle derdik.' sözlerinin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususu, İslam toplumunun bu sözün sarfedildiği fiillerin bağlayıcılığının ne derecede olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Bu sebeple mezkûr sözlerin cahiliye dönemine, Hz. Peygamber'e veya sahâbeye aidiyeti hususunu tespit etmek için, takip edilmesi gereken kurallardan birisi de bu sözün içerdiği rivayetlerin sosyolojik değerlendirmeden geçirilmesidir. Nitekim cahiliye dönemindeki Araplar, gerek edebî yapı olsun gerekse de kültürel unsurlar olsun çoğunluğu İslam'ın ruhuna aykırı olsa da köklü bir geleneğe sahip bir topluluktan müteşekkildi. Sahâbenin bu sözleri kullanmasına sebep olan fiiller, Hz. Peygamber dönemi ve öncesinin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu ifadeler sahâbe tarafından yapılıyorsa Hz. Peygamber dönemi, Tabiîn tarafından yapılıyorsa Sahâbe döneminin sosyo-kültürel yapısına kısmen işaret etmektedir.

Sahâbe Hz. Peygamber döneminde nadiren ondan bağımsız bazı tasarruflarda bulunmuşlarsa da genelde merak ettikleri her soruyu veya İslam'dan önce yapmış oldukları fiillerin hükmünü Hz. Peygamber'e sormuşlardır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra dini hükmünü Kur'ân ve Sünnette bulamadıkları bazı fiilleri kendi içtihatlarına göre uygulamış veya uygulamamışlardır. Hz. Peygamber'in döneminde yapmış oldukları ve dini bir hüviyeti olmayan bazı kültürel davranışları da kendileri uygulamıştır. Mesela Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde rivayet ettiği İbn Ömer'in şu sözü, o dönemde sahâbenin kendi konularından kaynaklanarak bazı kararlar verebildiklerini göstermektedir. Nitekim İbn Ömer şöyle demektedir: "Allah Rasûlü hayatta iken biz şöyle derdik: 'Kendisinden sonra Hz. Peygamber'in ümmetinin en faziletlisi Ebû Bekr, sonra Ömer, sonra Osman'dır.'"⁶⁰ Aynı rivayet Buhârî'nin *Sahîh*'inde şöyle geçmektedir: "Rasûlullah'ın zamanında insanlar arasında bir tercihte bulunurken önce Ebû Bekr, sonra Ömer, sonra Osman'ı tercih ederdik."⁶¹ Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-Kebîr* eserinde ise hadisin devamında "..Allah Rasûlü de bunu işitir ve yadırgamazdı." sözü nakledilmiştir.⁶² Hz. Osman yerine Hz. Ali'yi zikreden rivayetler de mevcuttur.⁶³

⁵⁹ Ali Çelik, "Tahriri Sünnet", *Diyanet İlmî Dergi* 36 (Nisan-Mayıs-Haziran 2000), 2/18.

⁶⁰ Ebû Davud, "Kitabu's-Sünne", 8.

⁶¹ Buhari, "Fedâilu's-Sahâbe", 4.

⁶² Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), 12/285.

⁶³ Hâkim, *Ma'rife*, 22.

Sahâbenin burada fazilet sırasına göre Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ı sıralaması ve burada tercihte bulunmalarında Hz. Peygamber'in bir etkisinin olup olmadığı açık bir şekilde bilinmemektedir. Bu sebeple buradaki tercihin analizine geçmeden önce şu hususa dikkat çekmek konunun önemi açısından önem arz etmektedir. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki rivayete göre sahâbe, halifelerin fazileti ile ilgili bu sözü Hz. Peygamber zamanında söylemiştir. Taberânî'de geçen "Allah Rasûlü bunu iştir ve yadırgamazdı." sözünden sahâbenin bunu Hz. Peygamber'den bağımsız olarak söyledikleri anlaşılmaktadır.

Sahâbenin üç halifeyi fazilet sıralamasına göre zikretmesinin iki dayanağı olabilir. Birincisi Hz. Peygamber'den duymuş olmaları, ikincisi ise kendilerinin müşahede etmeleri. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen ve dört halifeyi öven hadisler mevcuttur. Bunlar arasında uydurmalar olduğu gibi sahih hadisler de yer almaktadır. Bir görüşe göre bu lafızlar ister Hz. Peygamber dönemine izafe edilsin ister edilmesin sözün kaynağı Hz. Peygamber'dir. Bu iddiayı savunan Nevevî fazilet rivayetini değerlendirirken şöyle demektedir: "İster Hz. Peygamber dönemine dayandırılınsın ister dayandırılmasın sahâbenin bu şekilde rivayet ettiği söz kesinlikle Hz. Peygamber'e ait olup merfû kategorisindedir. Zira sahâbenin 'şöyle yaptık' veya 'şöyle yaparlardı' sözü ile ihticâc etmek ve bunun kendisiyle delillendirilecek bir fiil olduğunu beyan etmektir.⁶⁴ İkinci görüşe göre Hafız el-İrâkî (ö. 806), Âmidî ve Fahrüddîn er-Râzî ise ister Hz. Peygamber dönemine izafe edilsin ister edilmesin bu rivayetin hükmen merfû olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁵ Üçüncü bir görüşe göre ise söz konusu rivayet eğer Hz. Peygamber dönemine dayandırılıyorsa Hz. Peygamber'e ait bir söz olup merfûdur. Eğer Hz. Peygamber dönemine dayandırılmıyorsa bu rivayet mevkûf hadis kategorisindedir.⁶⁶

Üç halifenin fazileti hakkındaki bu rivayeti sahâbenin kendi inisiyatifi ile mi söylediği yoksa Hz. Peygamber'den duyarak mı aktardığı hususu tam olarak bilinmemektedir. Nitekim bu söylem sahâbenin Hz. Peygamber'den cesaret alarak, yani onun itiraz etmediğinden emin olarak söylemiş olması imkân dâhilindedir. Hz. Peygamber'den bu konuda rivayet edilmiş sahih hadisler de yer almaktadır. Bu sebeple sahâbenin Hz. Peygamber'den duymadan aktardıkları, Allah Rasûlü'nün de onayladığı bu tür nakiller takriri hadise ve hükmen merfûya işaret etmektedir. Sonuçta sahâbe, toplumsal olarak en faziletlisinin kimler olduğunu kendi gözleri ile görmekte idi. Bu husus da bireylerin müşterek toplumsal bir algıya sahip olduklarını göstermektedir. Yani Hz. Peygamber zamanında Müslümanlar, iman, takva ve yardımlaşma gibi konularda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın diğer Müslümanlara göre daha ilerde olduklarına bizatihi şahit oluyorlardı. Neticede ister Allah Rasûlü söylemiş olsun isterse de sahâbe söylemiş olsun fazilet konusunda müşterek bir algıya sahip olma sonucuna bizatihi toplumsal müşahede ile varılmıştır.

⁶⁴ İbn Hacer, *Nüket*, 2/515.

⁶⁵ Hâkim, *Ma'rife*, 22; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl* (Riyad: Câmiatü'l-İmâm, ts.), 4/449; Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzak Afîfî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 2/99.

⁶⁶ Zehrânî, "Sahâbenin Söz ve Fiillerinden Hükmen Merfû Olanlar", 129.

Sahâbenin ‘şöyle yapardık.’ sözünün Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit ederken bunu onun dönemine dayandırmakla sınırlandırmanın yeterli olmadığı kanaati hâsıl olmuştur. Nitekim sahâbe bu sözü bazen Peygamber dışında da kullanmıştır. Örneğin “Rasulullah’ın ashâbı onun kapısını tırnaklarıyla çalardı.”⁶⁷ rivayetini göz önüne aldığımızda, söz konusu hadis için Hâkim en-Nîsâbûrî “Hadis ilmini bilmeyen bir kimse Hz. Peygamber zikredildiği için bu hadisi müsned yani merfû zannedebilir. Halbuki bu hadis müsned değildir. Zira hadis, bunu akranı olan başka bir sahâbînin fiili olarak rivayet eden sahâbîye nispet edilmiştir. Yani mevkûftur.”⁶⁸ demektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in isminin anıldığı her hadis için merfu denilmeyeceğine de işaret etmektedir.

Ahmed Naîm sahâbenin ‘şöyle yapardık.’ sözünün merfû olduğunu savunan hadisçilerin bu hadisi kasten delil olarak getirdiklerini, Hâkim’i bu görüşü sebebiyle eleştirdiklerini belirtmektedir. “Bu sözleri sahâbî değil de tabî söylemiş olsaydı herhalde merfû olmaz” diyerek mezkûr rivayetin mevkûf hadis kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla Ahmed Naîm’in bu tespitine katılmaktayız. Zira bir rivayetin içinde Hz. Peygamber’in isminin geçmesi ve onun döneminde yapılan bir davranış olması o hadisin merfû olmasını gerektirmez. Neticede Sahâbe, “Sahâbe Hz. Peygamber’in kapısını tırnaklarıyla çalardı” sözünü sonraki nesillere aktarmak için Hz. Peygamber’den izin istememişlerdir ki böyle bir şey için buna gerek kalmamıştı. Dolayısıyla toplum içerisinde yapılan iyi bir davranışı normlaştırarak aktarmak için herhangi bir izne veya kayıtlandırmaya tabi tutmanın zorunlu olmadığı anlaşılmıştır.

İbnü’s-Salah ise kapıyı tırnakla çalma rivayeti için merfû hükmünü vermiştir. Ona göre rivayet, Hz. Peygamber’in vâkıf olmasına daha uygun olduğu için merfû olması daha uygundur. İbnü’s-Salâh, Hâkim’in “mevkûftur” şeklindeki görüşünden maksadın lafzen merfû değil mevkûf olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Burada Hâkim’in görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber döneminde ki birtakım fiillerin Hz. Peygamber’den bağımsız olduğu görülmektedir. Yukarıdaki rivayet bunun en açık göstergelerinden biridir. Hz. Peygamber’den bağımsız olan fiiller Allah Rasûlü’nün bilgisi dahilinde ise bu tavrı hadise ve hükmen merfûya girmektedir, ancak ondan bağımsız olup bilgisinin olmadığı davranışlar ise mevkûf hadis kapsamına girmektedir denilebilir. Hadisin merfu veya mevkuf oluşu, toplumun hadise olan bakışını değiştirebilmektedir. Merfu hadis doğrudan Hz. Peygamber’i ilgilendirdiği için uyulması zorunlu bir fiil şeklinde algılanmakta, mevkûf olması durumunda ise bağlayıcılık derecesi düşmektedir.

Sahâbe Hz. Peygamber’den sonra da onun zamanında olmayan birtakım uygulamaları yapmaktan önce çekinmiş ancak daha sonra sosyo-kültürel ihtiyaçlar göz önüne alındığında bu fiilleri yapmışlardır. Örneğin Hz. Ömer’in Kur’ân’ın kitap haline getirilmesi yönündeki tavsiyesini Hz. Ebû

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Semir b. Emin ez-Zührî (Riyad: Mektebetu’l-Meârif, 1998), 606; Hâkim, *Ma’rif*, 19.

⁶⁸ Hâkim, *Ma’rif*, 19.

⁶⁹ Naîm, *Hadis Usulü*, 132.

⁷⁰ İbnü’s-Salah, *Ulûmu’l-Hadîs*, 44; Zehrânî, “Sahâbenin Söz ve Fiillerinden Hükmen Merfû Olanlar”, 135.

Bekir, Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi nasıl yapabileceklerini söyleyerek reddetmiş ancak maslahatı düşündüğünde ise bu uygulamayı yerine getirmiştir.

Söz konusu rivayet Zeyd b. Sabit'ten şöyle aktarılmıştır: "Yemâme savaşında sahâbenin şehit olmasına müteakib, Hz. Ebu Bekir beni çağırttı. Yanına vardım. Hz. Ömer de orada idi. Ebu Bekir bana dedi ki 'Ömer bana gelip dedi ki 'Yemame'de Kur'an hafızları çok zayıf verdi. Bu gibi vakalarda hafızların ölmeleriyle Kur'an'ın birçoğunun zayıf olmasından endişe ederim. Bana kalırsa Kur'an'ın cem edilmesi için bir emir çıkarman gerekir.' Ben de Ömer'e şöyle cevap verdim "Resulullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yapabilirsin?" Ömer "Vallahi bu hayırlı bir teşebbüstür." dedi. Sonra bu iş üzerinde o kadar durdu ki, bana söyleye söyleye neticede Allah kalbime bu işi yatırdı, ben de onun görüşünü benimsedim." Zeyd devamla diyor ki: "Ebu Bekir bana dönüp şöyle dedi "Sen genç, dinç, zeki bir adamsın. Kimse itham edemez. Zaten Resulullah'ın da vahiy kâtibi idin. Kur'an metnini topla." Vallahi bir dağ yerinden nakletmemi isteselerdi, Kur'an'ı toplama sorumluluğu kadar bana ağır gelmezdi. Neticede Kur'an'ı hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından derlemeye başladım."⁷¹

Hz. Ebû Bekr'in Allah Rasûlü'nün yapmadığı bir şeyi yapmaktan çekinmesi, Hz. Peygamber zamanında ondan bağımsız davranışlar sergilemediklerini gösterse de bu bütün fiilleri için geçerli değildir. Nitekim herhangi dini bir hüviyeti olmayan, kültürün gerektirdiği bazı davranışları Hz. Peygamber'den bağımsız bir şekilde uygulamışlardır. Bu husus sahâbenin 'şöyle yaptık, şöyle derdik' sözlerindeki uygulamaların genel itibarıyla Hz. Peygamber'e dayandığını gösterse de cahiliye kültüründen gelen bazı uygulamaların da bu söze muhatap olduğu anlaşılmaktadır. Keza bu ifadeler, Hz. Peygamber dönemi ve öncesi gerek dini gerekse de milli kültürü hakkında bilgi vermektedir.

Sonuç

Hz. Peygamber döneminde cari olan kültür göz önüne alındığında sahâbenin 'biz şöyle yaptık.' sözünün hangi dönemin kültürünü kapsadığı hususu önem arz etmektedir. Sahâbenin bu sözü söylemesine sebep olan davranışların Hz. Peygamber döneminin kültüründe yer alıp almadığının bilinmesi, bu sözlerin sünnet olarak nesilden nesile aktarılmasındaki önemi ortaya çıkarmaktadır.

Elde edilen neticelerden birisi de sahâbenin 'şöyle yaptık.', 'şöyle düşünürdük.' veya 'şöyle söyledik.' sözlerinin sadece merfû, hükmen merfû ve mevkûf hadis olarak değerlendirilemeyeceği, bu sözlerin aynı zamanda cahiliye dönemine ait bazı uygulamalara işaret ettiği, Zira sahâbenin Hz. Peygamber'in yasaklamasından önce bazı davranışları yapmada bir sakınca görmedikleri yönündeki ifadeleri de bunun en açık göstergelerinden birisidir. Erken dönem usul alimlerinin burada zikretmiş oldukları merfû kavramından hükmen merfûnun kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira burada Hz. Peygamber tarafından sarahaten yapılmış olan fiiller dışında Allah Rasûlü döneminde onun bilgisi dahilinde veya dışında yapılmış olan bir fiilin hangi kategoriye dahil olduğu hususu tartışılmaktadır.

⁷¹ Buhârî, "Tefsîr", 20; Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 23.

Bu açıdan alimler bu değerlendirmeleri yaparken merfû kavramını kullanmış olsalar da bundan hükmen merfû kastedildiği anlaşılmaktadır.

Sahâbenin “emerenâ, umirnâ, nuhînâ” gibi sigaları cezm eden kelimeler kullanmaları, Hz. Peygamber dönemine izafe kabul edilmektedir. Dolayısıyla emir ve nehyetme yetkisi sadece Hz. Peygamber’de olduğu için bu sözün hükmen merfû hadis olduğu kesinleşmiş olmaktadır. Ancak ‘şöyle yapardık.’ sözünün kesin bir şekilde merfû olduğu anlamının çıkmadığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber dönemine intikal eden bazı cahiliye adetlerinin sonradan Hz. Peygamber tarafından ya yasaklandığı ya izin verildiği ya da revize edilerek izin verildiği görülmektedir.

Cahiliye dönemine ait örf, adet ve geleneklerin geneli İslam’a aykırı uygulamalardan müteşekkildi. Hz. Peygamber bu uygulamaları İslam’ın gayesine uymadığı için yasaklamıştır. Ancak çok az da olsa cahiliyeden İslam’a giren, sahâbenin uygulamış olduğu Hz. Peygamber’in de izin verdiği birtakım uygulamalar da olmuştur. Dolayısıyla sahâbe ‘şöyle yapardık, şöyle derdik, şöyle düşünürdük.’ derken bazen bu uygulamalara da işaret etmektedir. Mesela “Kur’an inmekte iken azil yapardık.” örneği bu hususu göstermektedir. Neticede sahâbenin bazı fiilleri aktarmak üzere söylemiş oldukları ‘şöyle yapardık, şöyle derdik, şöyle düşünürdük.’ sözlerinin Hz. Peygamber’in sünnetine delaleti hususunda, bu sözlerin merfû mu, mevkûf mu olduğu tartışmasında üç ayrı görüş saptanmıştır. Sahâbenin bu sözlerinin Hz. Peygamber’in hadislerine veya kendilerine nispet edilmesi ile beraber, kısmen cahiliye dönemine dayandığı da gözlemlenmiştir. Sahâbenin ‘şöyle yapardık.’ sözlerini aktarırken, bu sözlerin ardındaki fiillerin Hz. Peygamber’in sünnetine delalet ettiği gibi cahiliye dönemindeki bazı kültürel unsurlara da işaret etmiştir.

Extended Abstract

An Analysis on the Attribution of Acts Mentioned in the Statements of the Companions Saying 'We Used to Do So' to the Prophet Muhammad

The Prophet Muhammad was born and raised in a society with its own customs, traditions, and cultural practices. After being entrusted with prophethood, he migrated to Medina, a city with a cultural structure partially distinct from Mecca's culture. Consequently, he encountered a different cultural environment. During his mission of prophethood, every revelation sent to Mecca and Medina, cities with differing customs and traditions, considered the societal perceptions and did not disregard their socio-cultural realities. The Qur'an, from its first to its last verse, sought to rebuild society, striving to shape social issues outside the scope of faith and monotheism in a manner consistent with the essence of religion. Gradualism was not accepted in matters of faith and monotheism since these are the unchanging foundational principles of Allah's religion. The same applies to the Hadiths of the Prophet. Alongside the revelation, the Hadiths spoken by the Prophet either preserved certain societal practices, abolished them, or reshaped them.

The Prophet Muhammad narrated every Hadith in accordance with the principles of religion while also taking the socio-cultural context of the society into account. From the early days of Islam to the present, Hadiths have united Muslims under a shared Islamic culture, pointed to common elements, and facilitated the formation of a shared intellectual framework. On the other hand, Hadiths significantly influenced Islamic culture and were sometimes influenced by the previous culture of the society. The Prophet prohibited certain cultural practices from the pre-Islamic period that were contrary to the essence of Islam, permitted others, and allowed some with modifications. Thus, the Hadiths did not come into conflict with the traditions of the society they entered but rather transformed the encountered cultural elements into formats compatible with the essence of the Sunnah. Therefore, debates have arisen concerning the Companions' statements, such as "We used to do so, say so, think so," and whether the actions referenced in these statements are evidence of the Prophet's Sunnah. Specifically, there has been discussion about whether the Hadiths implied by such statements are marfû' (attributed to the Prophet) or mawqûf (attributed to the Companions). These discussions have also brought up whether some practices of the Companions, apart from the Prophet's Hadiths, can be categorized as part of the Sunnah.

The Companions, though rarely, carried out certain practices that originated from the pre-Islamic era. Their statements such as "We used to do so," suggest that these acts were performed independently of the Prophet Muhammad, regardless of whether he was aware of them. The lack of explicit information about the relevance of these actions to the Prophet's Sunnah has led to debates

about whether these behaviors are attributed to him, to the Companions themselves, or to the pre-Islamic period. When examining such statements by the Companions, the cultural context during the Prophet Muhammad's time becomes significant. It is crucial to identify which cultural era the practices referenced in the Companions' phrases, like "We used to do so," belong to. Understanding whether these behaviors were part of the cultural norms during the Prophet's era highlights the importance of their transmission as Sunnah.

The statements "We used to do so," "We used to think so," or "We used to say so" from the Companions point to *marfû'* (attributed to the Prophet), *hukman marfû'* (implicitly attributed to the Prophet), and Companion sayings, as well as certain pre-Islamic practices. For instance, the Companions' acknowledgment of engaging in certain behaviors before the Prophet prohibited them reflects this context. Early scholars of Islamic jurisprudence noted that the term *marfû'* also encompasses *hukman marfû'*.

The distinction of whether actions carried out during the Prophet's time, either with or without his knowledge, fall under the category of *marfû'* or *hukman marfû'* is a subject of scholarly debate. While the Prophet alone had the authority to command or forbid actions, the Companions' phrases like "We used to say so," have been definitively classified as *hukman marfû'*. However, phrases like "We used to do so," do not always conclusively imply a *marfû'* status.

Most pre-Islamic customs were contrary to Islamic principles and were prohibited by the Prophet for this reason. However, a few practices from the pre-Islamic period were permitted or adapted by the Prophet and incorporated into Islam. The Companions' statements like "We used to do so," sometimes also refer to these practices. In conclusion, the Companions' statements such as "We used to do so," "We used to say so," and "We used to think so," have sparked three primary views in the debate over whether these phrases indicate *marfû'* or *mawqûf*. While these statements were attributed to the Prophet Muhammad or the Companions themselves, it has also been observed that they partially trace back to the pre-Islamic period. Some of the cultural elements referenced by the Companions in their statements point to traditions from the pre-Islamic era, alongside their relevance to the Prophet's Sunnah. This study seeks to examine the practices behind the Companions' statements such as "We used to do so," "We used to say so," and "We used to think so," to determine whether they are attributed to the Prophet Muhammad or reference certain cultural elements from the pre-Islamic era. In doing so, comparisons were made between pre-Islamic traditions and similar traditions during the Prophet's era. Sources from the field of socio-cultural Islamic historiography were utilized in the study.

ملخص موسع

دراسة في مدى كون الفعل المعبر عنه في قول الصحابة: "كنا نفعل كذا" منسوباً إلى النبي صلى الله

عليه وسلم

ولد النبي ونشأ في مجتمع له عاداته وتقاليده الخاصة. وبعد أن بُعث نبياً، هاجر إلى مدينة أخرى هي المدينة المنورة، التي كانت لها بيئة ثقافية تختلف جزئياً عن ثقافة مكة المكرمة. ولذلك، واجه بيئة ثقافية مختلفة. إن الوحي الذي بُعث به النبي والذي نزل في مكة والمدينة، حيث كانت العادات والتقاليد متباينة في بعض القضايا، راعى التصورات الذهنية للمجتمع ولم يتجاهل الظواهر الاجتماعية والثقافية للمجتمع.

لقد حاول القرآن الكريم إعادة بناء المجتمع من أول آية نزلت منه إلى آخر آية، وباستثناء قضايا الإيمان والتوحيد فإن القرآن سعى إلى صياغة القضايا الاجتماعية الأخرى بما يتوافق مع روح الدين. إذ التدرج غير مقبول في مسائل الإيمان والتوحيد. وذلك لأن هذه المسائل هي العناصر الرئيسية الثابتة التي هي أساس دين الله تعالى. وينطبق الأمر نفسه على الأحاديث النبوية. فإلى جانب الوحي المتلو فإن الأحاديث النبوية قد أبقّت بعض الممارسات في المجتمع أو ألغتها أو أعادت صياغتها.

ولم يكتف رسول الله - صلى الله عليه وسلم - في أحاديثه بمراجعة أصول الدين فحسب، بل راعى أيضاً البنية الاجتماعية والثقافية للمجتمع. لقد جمعت الأحاديث النبوية المسلمين جميعاً على ثقافة إسلامية مشتركة منذ اليوم الأول لظهور الإسلام حتى اليوم، وأشارت إلى العناصر المشتركة بين المسلمين، ومهدت الأرضية المناسبة لتكوين عقلية واحدة مشتركة بينهم.

ومن ناحية أخرى أثرت الأحاديث النبوية في الثقافة الإسلامية إلى حد كبير كما تأثرت الأحاديث أحياناً بالثقافة السابقة للمجتمع. وقد نهى الرسول عن بعض الممارسات الثقافية المتوارثة من فترة الجاهلية لأنها كانت تتعارض مع روح الإسلام، وأباح بعضها وعدّل في بعضها الآخر. وهكذا فإن الأحاديث النبوية لم تتصادم مع تقاليد المجتمع. فحوّلت الأحاديث الممارسات الثقافية التي واجهتها إلى صيغة تتناسب مع روح السنة النبوية

ولذلك دارت مناقشات حول بعض الألفاظ التي كان الصحابة يعبرون بها عن بعض الأفعال التي كانوا يارسونها كقولهم: "كنا نفعل كذا، ونقول كذا، ونعتقد كذا" ومدى دلالتها على السنة النبوية. وهل الأحاديث المعبر عنها بهذه الألفاظ من قبيل المرفوع أو الموقوف. كما أن هذه المناقشات تستتبع مناقشات أخرى حول ما إذا كانت بعض أفعال الصحابة غير الأحاديث النبوية تدخل في باب السنة أو لا؟

وبالنظر إلى أن بعض أفعال الصحابة - وإن كان ذلك نادراً - كانت متوارثة منذ عهد الجاهلية، فيفهم من قولهم: "كنا نفعل كذا" أنهم فعلوا هذه الأفعال استقلالاً أي من تلقاء أنفسهم سواء كان ذلك بعلم النبي - صلى الله عليه وسلم - أو بغير علمه. وقد أدى عدم ذكرهم لدلالة الأقوال المذكورة سابقاً على السنة النبوية إلى الخلاف في نسبة هذه الأفعال إلى النبي - صلى الله عليه وسلم - أو إلى الصحابة أو إلى فترة الجاهلية، ولذلك، فقد تم التركيز على مسألة ما إذا كانت عبارات الصحابة السابقة دالة على السنة النبوية / الأحاديث أو على فعلهم أنفسهم، إلا أنه من الملاحظ أن مسألة كون تلك الأفعال منسوبة إلى فترة الجاهلية لم يُلْتَمَسَ إليها إلا قليلاً. وبالنظر إلى الثقافة التي كانت موجودة في عهد النبي - صلى الله عليه وسلم -، فإنه من المهم النظر في الفترة التي يدل عليها قول الصحابة: "كنا نفعل كذا". إن من المهم معرفة ما إذا كانت الأفعال التي عبر عنها الصحابة بتلك العبارات داخلة في ثقافة العصر النبوي، ومن ثم تتجلى أهمية نقل تلك الأفعال من جيل إلى جيل على أنها سنة.

وكما أن قول الصحابة: "كنا نفعل كذا" أو "كنا نرى كذا" أو "كنا نقول كذا" قد يندرج في الأحاديث التي هي من قبيل المرفوع والمرفوع حكماً، فللمسألة صلة بحجية قول الصحابي، كما أن هذه العبارات قد تدل على بعض الممارسات التي كانوا يارسونها في الجاهلية، بدليل ما ورد عن بعض الصحابة من أنهم كانوا يفعلون بعض التصرفات قبل نهي النبي - صلى الله عليه وسلم - وأنهم كانوا لا يرون بها بأساً مما يدل على أنهم كانوا يقصدون أحياناً بتلك العبارات ممارسات فترة الجاهلية.

وقد ذكر علماء الأصول الأوائل أيضاً أن مفهوم المرفوع يشتمل أيضاً المرفوع حكماً. وهنا بصرف النظر عن الأفعال التي صدرت عن النبي - صلى الله عليه وسلم - صراحة، فإن هناك نقاشاً في أي قسم يدخل فيه الفعل الذي صدر في عهد رسول الله - صلى الله عليه وسلم - سواء كان بعلمه أو بغير علمه. وعلى هذا فإن العلماء وإن كانوا قد استعملوا مفهوم المرفوع على الإطلاق، إلا أنه من المعلوم أن المراد بالمرفوع ما يشمل المرفوع حكماً.

وبما أن سلطة الأمر والنهي لا تكون إلا للنبي - صلى الله عليه وسلم -، فمن المؤكد أن قول الصحابة: "كنا نقول هذا" يدخل في باب الحديث المرفوع حكماً. ومع ذلك فالذي يظهر أن هذا لا يعني أن قول الصحابي: "كنا

نفعل هذا“ من باب المرفوع قطعاً. فقد كانت بعض تقاليد الجاهلية تشتمل على ممارسات مخالفة للإسلام. وقد نهى النبي عن هذه الممارسات لأنها كانت مخالفة لروح الإسلام

ومع ذلك فقد كانت هناك بعض الممارسات التي سرت إلى الإسلام من الجاهلية، وإن كانت قليلة جداً، ومارسها الصحابة وأقرها النبي - صلى الله عليه وسلم - . ولذلك، عندما يقول الصحابة: ”كنا نفعل كذا، ونقول كذا، ونعتقد كذا“، فإنهم يشيرون أحياناً إلى تلك الممارسات. والنتيجة: أن هناك ثلاثة آراء مختلفة في مسألة دلالة قول الصحابي ”كنا نفعل كذا، ونقول كذا، ونعتقد كذا“ على السنة النبوية، وهل هذه الأقوال لها حكم المرفوع أو الموقوف. وقد لوحظ أن هذه العبارات المستعملة من قبل الصحابة تدل على نسبتها إلى النبي - صلى الله عليه وسلم - أو إلى الصحابة أنفسهم، كما لوحظ في الوقت ذاته أن جزءاً منها يشير إلى ممارسات فترة الجاهلية. وتمت الإشارة إلى أن العبارات السابقة المنقولة عن الصحابة قد تدل على السنة النبوية، كما قد تدل على بعض الثقافات والممارسات في فترة الجاهلية.

وفي هذا الصدد، سنحاول في دراستنا هذه إيضاح ما إذا كان قول الصحابي: ”كنا نفعل كذا، ونقول كذا، ونعتقد كذا“ يدل أن تلك الأفعال منسوبة إلى النبي - صلى الله عليه وسلم -، أو يشير إلى بعض العناصر الثقافية والممارسات السائدة في فترة الجاهلية. وأثناء القيام بهذه المقاربة، تمت مقارنة بعض تقاليد فترة الجاهلية مع تقاليد مماثلة في عصر النبي صلى الله عليه وسلم. وكانت الأعمال العلمية التي كُتبت في مجال التأريخ الاجتماعي الثقافي الإسلامي هي المصادر التي استعين بها في سبيل إعداد هذا البحث.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الترمذي، الدارمي، التلمذة، الشيخ.

Kaynaklar / References / المصادر

- Atar, Fahrettin. "Azil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetu'l-kârî lî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cûfî. *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Semir b. Emin ez-Zührî. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa Deyb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Çelik, Ali. "Takriri Hadis (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)". *Diyanet İlmi Dergi* 36 (Nisan-Haziran), 2.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhibbuddîn Abdulhamîd. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Emir es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *et-Tahbîr li-îzâhi me'ânî't-teysîr*. thk. Muhammed Subhî b. Hasan. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2012.
- Hâkîm en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. thk. İbrahim Hamdi el-Medenî. Medine: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ uṭlika ve uḡlika min mukaddimeti'bni's-Salâh*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1969.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-nakd î ulûmi'l-hadis*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1997.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimeti İbnü's-Salâh*. thk. Aişe Abdurrahman. y.y.: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetu'n-nazar fî tadvîhi nuhbetu'l-fiker*. thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî. Riyad: Matbaâtu's-Sefîr, 2001.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadîs*. thk. Nûreddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *eş-Şâfi Şerhu Müsnedi's-Şâfi'i*. thk. Ahmed b. Süleyman – Ebî Temîm Yâsir b. İbrahim. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2005.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1988.
- Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. "Sahâbenin Söz ve Fiillerinden Hükmen Merfû Olanlar". çev. Metin Tekin. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20 (2022), 1.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâci'lârifîn b. Nûriddîn Alî. *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. el-Murtaza ez-Zeyn Ahmed. Beyrut: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Müslîm, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Naîm Babanzâde, Ahmed. *Hadis Usulü*. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2009.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenu's-Suğrâ*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmîyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1972.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî. *el-Mahsûl*. Riyad: Câmiatü'l İmam, ts.
- Sa'lebî, Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzak Afîfî. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, ts.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Firyâbî. Riyad: Dâru Taybe, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.
- Tâhîr el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-enser*. Haleb: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmîyye, 1995.
- Özcoşar, İbrahim. vd. (ed.), *Güncel Hadis Meselelerinin Anlaşılması ve Yorumlanması*. 2. Cilt. İstanbul: Divan Kitap, 2022), 2/134.
- Uğur, Mücteba. *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Yılmaz, Muhammet. "Mevkûf Hadisler ve Hükmen Merfu Kavramı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2001), 1/160-179.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynulâbidîn b. Muhammed. Riyad: Edvâu's-Selef, 1998.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. *Şerhu'l-Muvatta'*. thk. Tâha Abdu'r-Raûf Sa'd. Kahire: Mektebetu's-Sekâfe, 2003.